

Alper BAHTİYAROĞLU

Dr. Öğretim Üyesi, Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kars, Türkiye (alp_er_b@hotmail.com) <https://orcid.org/0000-0001-7685-6268>

**KARS AĞZINDA SES VE ŞEKİL BİLGİSİ AÇISINDAN
ARKAİK UNSURLAR***

Özet: Tarihi ve kültürel olarak köklü bir geçmişe sahip olması sebebiyle bütün Anadolu ağızlarında olduğu gibi standart Türkçeden farklı olarak Türk boylarının ağız özelliklerinin etkisi ile veya çeşitli sebeplerle kullanımına devam edilen birçok arkaik unsurun varlığı Kars ili ağızlarında da dikkati çekmektedir. Eski Türkçeye ve tarihi Türk lehçelerine ait, söyleyişte karşımıza çıkan bu arkaik unsurlar, zaman içerisinde ya kullanımdan düşmüş ya da bölgesel olarak belli ağız gruplarıyla sınırlı kalmıştır. Bu çalışmada Doğu Grubu Ağızlarından biri olan Kars ili ağızlarında ses ve şekil özellikleri bakımından Eski Türkçenin ve tarihi Türk lehçelerinin kalıntıları üzerinde durulmuştur. Batı Grubu, Doğu Grubu ve Kuzey Grubu Lehçelerinin etkisinin görüldüğü Kars ağızlarıyla ilgili yapılmış olan derleme çalışmalarından ve günlük hayatta kullanılan ağız özelliklerinden hareketle tespit ettiğimiz çeşitli ses ve şekil özellikleri tarihi lehçelerdeki kullanımlarına da yer verilerek tanımlarıyla gösterilmeye çalışılmıştır. Bu açıdan Kars ağızlarına bakıldığında “d > z, p > f, b > m” gibi Türkçenin ünsüz seslerinin doğal eğilimi olan açıklık derecesini artırma yönlü olarak süresiz seslerden sürekli doğru bir değişimle arkaik ses özelliklerinin; “+n+Ø, -gUÇI” gibi bazı eklerin tarihi devirlerdeki biçimleriyle aynen kullanımlarının yanı sıra “-Ğın > -ginAn, -günen, -yInAn, -nen; -mAzAm > -mAnAm, -mArAm; -IpđIr > -IfđIr > -IfđI” gibi bazı eklerin de farklı kullanımlarıyla arkaik şekil özelliklerinin devam ettirildiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Anadolu Ağızları, Kars, Ses Özellikleri, Şekil Özellikleri, Arkaik

Alper BAHTİYAROĞLU

Dr. Faculty Member, Kafkas University, Faculty of Arts and Sciences Department of Turkish Language and Literature, Kars, Turkey (alp_er_b@hotmail.com) <https://orcid.org/0000-0001-7685-6268>

* Geliş Tarihi: 20 Mayıs 2023 – Kabul Tarihi: 12 Haziran 2023

Date of Arrival: 20 May 2023 – Date of Acceptance: 12 June 2023

Келген күні: 2 мамыр 2023 ж. – Қабылданған күні: 12 маусым 2023 ж.

Поступило в редакцию: 20 май 2023 г. – Принято в номер: 12 июня 2023 г.

DOI: 10.59358/ayt.1299874

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

ARCHAIC ELEMENTS IN TERMS OF PHONOLOGICAL AND MORPHOLOGICAL FEATURES IN THE KARS DIALECT

Summary: Due to the fact that it has a deep-rooted history in terms of history and culture, the presence of many archaic elements that continue to be used due to the influence of the dialect characteristics of Turkish tribes or for various reasons, unlike standard Turkish, draws attention in the dialects of Kars province as well as in all Anatolian dialects. These archaic elements belonging to Old Turkic and historical Turkic dialects, which we encounter in pronunciation, have either fallen out of use over time or have been limited to certain regional dialect groups. In this study, the reflections of Old Turkic and historical Turkic dialects in terms of phonetic and morphological features in Kars province dialects, one of the Eastern Group Dialects, are emphasized. Various phonetic and morphological features, which we identify based on the compilation studies on Kars dialects, in which the influence of the Western Group, the Eastern Group and the Northern Group Dialects are seen, and the dialect features used in daily life, is tried to be shown with witnesses by including their use in historical dialects. From this point of view, when we look at Kars dialects, archaic sound features with a change from discontinuous sounds to continuous sounds in the direction of increasing the degree of clarity, which is the natural tendency of consonant sounds of Turkish such as “d > z, p > f, b > m”; Some suffixes such as “+n+Ø, -gUçI” are used exactly as they were in historical periods, as well as “-GĪn > -ginAn, -gūnen, -yInAn, -nen; -mAzAm > -mAnAm, -mArAm; It is seen that some suffixes such as -Ipdlr > -Ifdlr > Ifdlr” continue their archaic shape features with different uses.

Keywords: Anatolian Dialects, Kars, Phonetic Features, Morphological Features, Archaic

GİRİŞ

Anadolu, Azerbaycan, Gürcistan ve İran toprakları arasında bir coğrafyada yer alan Kars, köklü bir tarihî geçmişe sahip olması sebebiyle yüzyıllar boyu farklı Türk boylarının yerleşim yeri hâline gelmiştir. Kars’ın bugünkü nüfusunu meydana getiren ahali, çok çeşitli tarihî hadiseler sonucunda ve çok değişik zamanlarda bu topraklara gelip yerleşmişlerdir. 19. yüzyılın başlarında artan Rus baskısı, Kafkas coğrafyasının çeşitli yerlerinden farklı

zamanlarda kalkan kitleler hâlindeki Türk topluluklarının Kars topraklarına gelip yerleşmesine sebep olmuştur (Ercilasun, 2002: 31). Anadolu’ya Oğuzlar dışında Kıpçak vb. daha başka bazı Türk boylarının da gelmiş olması Eski Anadolu Türkçesinin şekillenmesinde önemli bir etkidir (Korkmaz, 1999: 159). Anadolu’nun çeşitli bölgelerine eski devirlerde gelmiş olan Oğuzlara oranla çok daha az sayıdaki öteki Türk boylarına mensup unsurlar zamanla Oğuzlarla karışıp kaynaşmışlardır. Bu karışık kaynaşma durumu onların dil yapısında da kendini göstermiş ve özel ağız bölgeleri ortaya çıkarmışlardır

(Korkmaz, 2005: 179). Bu durum Anadolu’da ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz varlığı açısından birbiriyle müşterek temel özellikler yanında ağız ayrılıklarından kaynaklanan birtakım özelliklerin de yer almasına yol açmıştır (Korkmaz, 1999: 159). Böylece Anadolu’da kaynağını Batı, Doğu ve Kuzey Grubu Lehçelerinden alan birçok ses ve şekil bilgisi niteliği ortaya çıkmış, günümüz Türkiye Türkçesinin fonetiği, morfolojisi ve söz varlığından ayrı tarihî Türk lehçelerine ait arkaik yani eskicil kullanımların müşahede edilme durumu oluşmuştur.

“*Arkaik*” terimi pek çok araştırmacı tarafından kullanılmış olmasına rağmen bir kısım araştırmacı da bu terimin yerine “*eskicil*” terimini tercih etmiştir. Fransızca bir sözcük olan arkaik terimi Türkçe Sözlükte “*Konuşulan ve yazılan dilde, kullanımdan düşmüş olan (eski söz veya deyim)*” (Türkçe Sözlük, 2011: 153); Ötügen Türkçe Sözlükte “*1. Geçmiş dönemden kalan; kendi zamanından daha eski bir çağın karakterini gösteren; aşını 2. Yazarın yaşadığı çağdan daha önceki devirlere ait kullanmış olduğu kelime, cümle ve anlatım biçimleri*” (Çağbayır, 2017: 322) şeklinde tanımlanmıştır. Zeynep Korkmaz ise arkaik terimi yerine Gramer Terimleri Sözlüğünde “*eskilik*” terimine yer vermiş ve şöyle tanımlamıştır: “*Eskiden kalma; yazı ve konuşma dilinde artık kullanılıştan düşmüş olan, dilin daha eski veya tarihî devirlerine ait kelime, deyim ve şekiller.*” (Korkmaz, 2010: 85). Gürer Gülsevin ise arkaik (eskicil) unsurlar meselesi ile ilgili görüşlerini şu şekilde belirterek kavrama farklı bir bakış açısıyla yaklaşmıştır: “*Eski şekli devam ettirmek, korumak başka bir şeydir, eskicil (arkaik) özellik olarak yaşamak başka bir şeydir. Yazı dilleri, bunların lehçeleri ve onların ağızları zaten dillerinin eski şekillerini büyük ölçüde devam ettirirler. Yani dillerdeki birçok unsur zaten eski şekillerdir. Eski şeklin devam etmesi nasıl doğal bir süreçse, belirli şartlarda eski şeklin değişmesi de aynı derecede normaldir. Arkaik unsurdan bahsedilmesi için muhakkak bir karşılaştırma yapılması gerekir. Bu karşılaştırma ya eşzamanlı olarak o dönemdeki bir başka diyalekt ile ya da artzamanlı olarak söz konusu diyalektin eski dönemi ile yapılır. Ağızlar için de durum böyledir. Bir ağız herhangi bir şekli, diğer bir ağız ise başka herhangi bir şekli daha eski yapısı ile kullanmaya devam ediyor olabilir.*” (Gülsevin, 2015: 3-4).

Zaman içerisinde kullanımları devam eden bu dil unsurları çeşitli etkenlere bağlı olarak bazı ağız gruplarında ya kullanımdan düşmüş ya da kullanımları bölgesel olarak çeşitli ağızlarda sınırlı kalmıştır. Ses ve şekil bilgisi açısından tarihî Türk lehçelerinin izlerini fazlasıyla hafızasında saklamasının yanı sıra

söz varlığı açısından da bu izlerin Kars ağızlarında devam ettirildiği görülmektedir. Bu sebeple yapılacak olan ağız çalışmaları gerek dil yadigârlarının tespit edilmesi gerekse gelecek nesillere bu yadigârların aktarılması açısından oldukça önemlidir.

Ağızlar, yazı dilinin bozulmuş şekli değil, nesiller boyu devam edegelen dil değerleridir. Ağız çalışmaları ise yüzyıllar boyu halkın ağzından nesilden nesile devredilen bu dil değerlerini bilimsel yöntemlerle tespit etme ve değerlendirme işidir (Buran, 1996:3). Çoğunluğu Oğuz boyları olmak üzere Anadolu'da çeşitli zamanlarda yerleşmiş olan Türkler türlü tarihî olayların sebep olduğu durumlar, iç göçler, konuşma dilinde zaman içinde meydana gelen olağan değişmeler Anadolu içindeki türlü etnik unsurları birbirine karıştırmış ve bugünkü Anadolu ağızlarının oluşmasında önemli rol oynamıştır (Üstüner, 2000: 1).

Biz de ağızlardaki bu zenginliğin korunması ve yaşatılması düşüncesiyle Kars ili ağızlarındaki arkaik unsurları ses ve şekil özellikleri bakımından Kars ili ağızları ile alakalı yapılmış olan derleme çalışmalarından¹ ve günlük hayatta kullanmış olduğumuz ağız özelliklerinden hareketle tespit ederek tanıklarıyla göstermeye çalışacağız.

Ses hususiyetleri açısından standart Türkçeden farklı olarak birçok ses hadisesinin görüldüğü Kars ağızlarında, özellikle çeşitli seslerin söz başında Eski Türkçe devrindeki kullanımları dikkati çekerken, bazı ses değişimleri ise bizi Eski Türkçe devrinden sonraki Türk lehçelerinin izlerine götürmektedir. Tarihî lehçelerde görülen ve standart yazı dilinden farklı olarak Kars ağızlarında “*kapalı e sesinin kullanılması, söz başında ‘k, t, ve b’ seslerinin korunması, ilk hece sonunda veya iç seste g/ğ sesinin korunması, söz başında geniş yuvarlak ‘o’ sesinin korunması, b > m değişimi, d > z nöbetleşmesi, p > f değişimi, nazal n kullanımı, söz başında ‘y’ düşmesi ve yuvarlaklaşma*” hadiseleri eski şekillerin devam ettirildiği ses hususiyetlerinin başında gelir.

İlk yazılı metinlerden itibaren yazımını “é” olarak takip ettiğimiz, Anadolu ağızlarında bazı kelimelerin ilk hecelerinde söyleyişte kendini hissettiren

---

¹ Örneklerin tespitinde Ahmet B. Ercilasun'un Kars İli Ağızları: Ses Bilgisi (**KİA**); Ahmet Caferoğlu'nun Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar: Kars, Erzurum, Çoruh İlbaylıkları Ağızları (**DİAT**); Selahattin Olcay, Ahmet B. Ercilasun ve Ensar Aslan'ın hazırlamış olduğu Arpaçay Köylerinden Derlemeler (**AKD**) ve Salih Turhan, Salih Şahin, Günay Şimşek tarafından hazırlanmış olan Kars-Ardahan-Iğdır Türküleri ve Oyun Havaları (**KAIT**) adlı çalışmalardan yararlanılmıştır.

(Özkan, 2009: 122) ve Eski Türkçedeki “i” sesinin tarihî gelişme seyri içinde gösterdiği genişleme eğilimine uyarak “é”ye dönmesi sonucu oluşan (Günşen, 2019: 19) **kapalı e** sesinin Eski Türkçe devrinden itibaren kelimelerin kök hecesinde bulunduğu düşünülmüş ve Yenisey yazıtlarında ayrı bir harfle karşılanmıştır. Bu farklı işaretten ve benzer kimi kelimelerinin farklı anlamları olmalarından hareketle Eski Türkçede /e/ ile /i/ arasında anlam ayırt edici bir ünlünün varlığından söz edilmiştir (Akar, 2018: 103). Arap harfli yazılı metinlerimizde bu ses çoğunlukla “ y (ﻯ) ” ile karşılanmıştır. Bu sebeple kimi araştırmacılar bu sesi /i/ kimi ise “/é/ olarak okumuşlardır. Harezmi devri eserlerinden Nehcü'l-Feradis'te ise kapalı e sesi özellikle e/i ve i/e değişimleri hakkında kesin bir hükme varmanın güç olduğu durumlarda sesin é'li telaffuz edilmesini göstermek üzere “y üzeri üstün (ﻯ̇)” işaretiyle karşılanmıştır. Bu durum Türkçenin tarihî devirlerinde kapalı e sesinin varlığına önemli bir delil olarak gösterilebilir.¹

Harezmi ve Altın Ordu Türkçesi metinleri Karahanlı Türkçesindeki e/i karşılığını devam ettirdiği gibi Çağatayca Türkçe kelimelerde ilk hecedeki /e/ ünlüsünün /i/ veya /é/ye dönüşmesi kuralının da başlangıcını teşkil etmektedir. Aynı zamanda bu ses olayı Kıpçakça ile ilgili ses hadisesini de yansıtmaktadır (Ata, 2016: 60). Bölgemizde, yazı dilindeki sekiz ünlüden farklı olarak kullanılan kapalı e sesi bütün Azeri ağızlarıyla birlikte birçok Anadolu ağızlarında da görülmektedir (Olca, Ercilasun, Arslan, 1998: 13). Standart yazı dilinden farklı olarak söyleyişte karşımıza çıkan bu ses Kars ağızlarında “gét- ‘git-‘ (DİAT-19), én- (AKD-41) / yén- ‘in-‘ (DİAT-74), éle- / élle- ‘eyle-‘ (DİAT-21), géy- ‘giy-‘ (AKD-80), yéřiş- ‘eriş-‘ (AKD-36), yéri- ‘yürü-‘ (AKD-80), néçe ‘nasıl’ (DİAT-156), béle ‘böyle’ (AKD-43), éle ‘öyle’ (AKD-43), éyi ‘iyi’ (AKD-54)” gibi bazı sözcük kökleri dışında *şimdiki zaman III. şahıs olumlu/olumsuz çekimlerinde* ve *istek I. tekil şahıs çekiminde* “düşiyér (KİA-52), bilmér (KİA-52), düzém (KİA-52), annadém (AKD-116), verém (DİAT-19), gelér (DİAT-20), diyér (DİAT-65)” meydana gelen çeşitli ses ve şekil değişiklikleri neticesinde eklerde de görülmektedir. Kapalı e sesi Kars ağızlarında ayrıca “hĩç > héç/héş (DİAT-62), virān > véran (KİA-51), bĩ-çāre > béçere/béçara (KİA-51), pişman > péşman (AKD-36), aşk > éşk (DİAT-32), peynir > péndir (DİAT-155)” gibi bazı Farsça veya Arapçadan

¹ Nehcü'l-Feradis'te kapalı e sesinin yazımı için bk. Ali Fehmi Karamanhoğlu, Nehcü'l-Feradis'in Dil Hususiyetleri I, Türk Dili ve Edebiyatları Dergisi, 1968, S. 16, s. 55-72.

geçmiş olan alıntı kelimelerde de $i > é$ değişimi neticesinde ortaya çıkan bir sestir.

Türk dilinin belli ses özellikleri bulunmakta ve bu ses özelliklerinin birçoğu Eski Türkçe devrinden sonraki Türk lehçelerinde de devam ettirilmektedir. Batı Türkçesine geline süreçte bu ses özelliklerinin bazılarının dilin gelişim evresine ve çeşitli sebeplere bağlı olarak devam ettirilmediği görülse de yazı dilinden farklı olarak Anadolu ağızlarında yer yer korunduğu ve günlük konuşma dilinde tercih edildiği görülmektedir. Söz başında bazı seslerin tercih edilmesiyle bu ses özelliklerinin devam ettirildiği durumların başında ince ünlülü kelimelerde “*k-, t-, b-*” *seslerinin korunması* gelmektedir. Ön ünlülü kelimelerde /k/, /t/ seslerinin korunması dilin doğal yönelimine uygun olmayan durumlardır. Olması beklenen, söz konusu seslerin $k > g$, $t > d$ yönlü doğal gelişme sonucunda temas derecelerini azaltarak sürekli seslere doğru geçiş eğilimi göstermesidir. Ağızlarda görülen Türkçenin doğal gelişimine aykırı bu örnekler ağızların ana dilin ses özelliklerini koruma yönünde bir tutum sergilediğinin göstergesidir. Bu örnekler ağızları, dolayısıyla Türkiye Türkçesini Eski Türkçeye yaklaştıran hususiyetlerdir.

Eski Türkçede söz başında /g/ sesi bulunmamakla birlikte Oğuz Türkçesine geçişte ortaya çıkmıştır (Demir, 2019:156). Türkiye Türkçesinde bazı sözcüklerde söz başında /g/ye dönen /k/ sesi Kars ili ağızlarında -Azeri, Yerli veya Terekeme ağızı ayırt etmeksizin- korunarak eski şekilleri devam ettirilmiştir:

Ğızdar geldi, **keşti**. (AKD-27)

...bir ğat don **kömleğ** isderem (AKD-27)

...öler **keçer** gederem (AKD-30)

...bunun üzerine **kölge** duttu. (AKD-47)

...béle ğız **köçürmeği** (AKD-107)

Alttan keten **köynek** üstünnen düyme (DİAT-61)

...ayilesi **köyçek** adamlarmış (DİAT-160)

Söz başında “k-/g-“ seslerinin her iki şekilde de kullanıldığı örneklere rastlanan bölge ağızlarında ayrıca “gibi” edatının özellikle Azeri Türk sahasında “kimi, kimin veya kibi” “...deryanın üzünde ğuş **kimi** ğaralır.

(AKD-97), ...seni **kimin** padişahın... (AKD-59), Dünya gözeli bilmiş **kibi** ğızdar... (AKD-96)” şekillerine de rastlanmaktadır. Bu durum çoğunlukla ince ünlülü kelimelerde karşımıza çıkarken kalın ünlülü kelimelerde söz başı /k/ sesi korunmaktan ziyade daha çok Kars Yerli ağızında kaideleşmiş olarak “**ķ** > **ğ**” değişimi ile görülmektedir: “ķapı > ğapı, ķurt > ğurt, ķış > ğış”.

Eski Türkçede söz başında görülmeyen fakat Anadolu sahasında t- > d- değişimi ile ön seste karşımıza çıkan /d-/ sesinin de yine Kars ağızında standart Türkiye Türkçesinden farklı olarak tonlulaşmanın bazen tamamlanmaması neticesinde;

...bazısının **tökülür** pirinç felan (AKD-28)

...yorğun **tüşecem**... (AKD-30)

...ğaş gabağı **töhmüş**. (AKD-36)

...**tüşündü** padişahın oğlu. (AKD-62)

İçine sıçan **tüşürmüş** (DİAT-176)

tişle- ‘dişle-’ gibi sözcüklerde tarihî lehçelerdeki şekilleriyle yani /t-/ ile kullanıldığı

görülmektedir.

Karahanlı Türkçesinde kelime başında “t-“ sesi korunmakla birlikte Divanü Lügati’t-Türk’te Kaşgarlı Mahmut Oğuzlarla onlara yakın olanların kelimedeki /t-/ sesini /d-/ye çevirdiklerini belirtmiştir. Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde ise ağırlıklı olarak /t-/ korunurken bazı sözcüklerde t-/d- kararsızlığı da görülmektedir (Demir, 2019: 123). Buna göre söz başında /t-/ sesinin korunması ile genelde Anadolu ağızlarının özelde de Kars ağızının doğu ve kuzey Türk şivelerine bağlandığı söylenebilir.

Söz başında “k- ve t-” seslerinin korunması dışında bugün standart Türkçeden farklı olarak görülen tonlu çift dudak sesi /b-/nin söz başında “**biş-** > **piş-**“ korunması; ilk hece sonundaki patlayıcı-tonlu /-g/ sesinin veya patlayıcı art damak /-ğ-/ sesinin sızıcılaşarak dış-dudak sesi /v/ye veya sızıcı art damak sesi /ğ/ye dönmesi ile kullanılan “**dög-** (AKD-73) > **döv-**, **ög-** > **öv-**, **sög-** > **söv-**, **deg-** > **değ-**, **koğa** > **goğa** (AKD-144) > **kova**” gibi bazı sözcüklerde eski şekillerin devam ettirilerek ilk hece sonunda ve iç seste “g/ğ” sesinin korunması; söz başında geniş yuvarlak /o/ sesinin “**oyan-** (AKD-72) >

uyan-“ korunması yine Kars ağızlarında görülen belli başlı arkaik ses özelliklerindedir.

Eski Türkçeden beri sınırlı sayıdaki sözcükte görülen söz başındaki “**b-**“ *ünsüzünün genizsilleşerek “m-“ye dönmesi* (Tekin, 2016: 70) durumunu Köktürk ve Uygur Türkçesinde bengü/mengü, bung/mung, bin/min, ben/men, bin-/min- gibi bazı sözcüklerde ikili şekilde görmekteyiz. Karahanlı Türkçesi döneminde de geçerli olup Çağatay Türkçesinde çok daha yaygınlaşan (Demir, 2019: 153) ve kelime başında görülen bu değişim Kars Azerileri ve Terekemeleri ağızında da iç veya son sesteki /n/ ve /ñ/ burun akıcıları tesiriyle meydana gelmektedir (Ercilasun, 2002: 116). Bu ağızları Türkiye Türkçesi yazı dilinden ayıran en önemli ses değişimlerinden biri olan **b- > m-** değişimi daha çok;

Kim éledi **muñu**... (DİAT-70)

...gétđi gemiye **mind**i (DİAT-70)

...**men** onu götdüm... (DİAT)

Don piç **meñe** daşdan (DİAT-74)

...**maña** örgedesen (AKD-31)

Başşetmedin **miñ** ırcaya bir meni (AKD-69) gibi sözcüklerde karşımıza çıkmaktadır.

Gibi > kimi/kimin edatında görülen -b- > -m- değişmesi ise çoğunlukla Azeri sahasına giren Kuzey-Doğu Anadolu ağızlarında görülmektedir (Ercilasun, 2002: 116). Bir dildeki ses olayları; dilin kendi ses özellikleri, güçsüz sesler, diğer seslerin tesiri veya komşu dillerin etkisinden kaynaklanır. Bu açıdan bakıldığında b > m nazal benzeşmesiyle ortaya çıkan ses değişimi Türkçenin ünsüz seslerinin doğal eğilimi olan açıklık derecesini¹ arttırma yönlü bir değişimdir. Dil için bir gelişim olarak değerlendirilebilecek olan bu durum Kars ağızını Eski Türkçeye ve diğer Türk lehçelerine yakınlıştıran bir başka özelliktir.

Kars ağızında az da olsa görülen bir diğer arkaik ses özelliği ise Eski Türkçe dönemindeki kelime içi patlamalı /d/ sesinin Karahanlı ve Harezm Türkçesi

---

¹ Seslerin açıklık sırasına göre tasnifi için bk. Efrasiyap Gemalmaz, Türkçenin Derin Yapısı, Yayına Haz. Cengiz Alyılmaz, Osman Mert, Belen Yayıncılık, Ankara: 2010, s. 169.

dönemlerinde sızıcılaşarak diş arası /z/ye (Efendioğlu, 2019: 61) dönmesi yani **d > z nöbetleşmesidir**. Standart Türkçede söz sonunda “t/d” ile telaffuz edilen sözcükler Kars ağzında da genellikle aynı seslerle karşılanırken “kağıd > kağız (AKD-53), murad > muraz (AKD-116)” gibi bazı sözcüklerde çoğunlukla da Azeri ağzında nöbetleşerek /z/ ile söylenir.

Kars Terekemeleri ağzında kaideleşmiş olarak görülen en karakteristik hususiyetlerden biri olan ve Kars Azerileri ağzında da rastlanan **p > f değişimi** ise Türkçenin konuşulduğu coğrafyalarda pek görülmeyen bir değişiklik olmakla birlikte Eski Türkçenin son zamanlarına doğru nadiren görülmeye başlamıştır. Çağatay Türkçesine mahsus bir değişim olarak görülen bu ses olayı Kıpçak Türkçesi metinlerinde de muhtemelen Çağatay Türkçesinin etkisi olarak görülmektedir (Demir, 2019: 163).

Kars ili ağızlarında özellikle;

- “-**İp** > -**İf**” *zarf-fiil ekinde ve öğrenilen geçmiş zaman ekinde:*

...serbes gédif gelmehde olsun... (AKD-77)

Millet dağılıf gedennen soñra (DİAT-20)

Bir mehleden dönüf saraya geldi (AKD-103)

Necoluf şeherin gülmür ahalsı (AKD-85)

tafsıruf cellite gurdurdu darı (AKD-86)

...böyün günüm bunnan geçif (AKD-98)

...gelif benim başımı üzümü gırıuf... (DİAT-19)

- “-**İpdİr** > -**İfdİr** > -**İfdİ**” *kesin geçmiş zamanda:*

...nası olsa ejderha ölüfdü. (AKD-38)

...gırıflar elinnen bade içifdi (AKD-64)

Señe ne oluftur. (DİAT-28)

- Tarihi devirlerdeki gibi *sözcük köklerinde:*

...barmağınnan üzühlerini tofladı (AKD-95)

...tafsıruf cellite < tapşır- ‘aktar-, ısmarla-‘ (AKD-86)”

tafdı < tap- ‘bul-‘ (KİA-115) karşımıza çıkmaktadır.

d > z ve p > f ses değişimleri de yine Türkçenin ünsüz seslerinin doğal eğilimi olan açıklık derecesini arttırma yönlü olup süreksiz seslerden sürekli seslere doğru gerçekleşmiştir.

Kars ağızlarında yazı dilinden farklı olarak görülen bu ses değişimleri dışında karşılaştığımız diğer arkaik ses özellikleri ise Eski Türkçeden önce */ng/ seslerinin birleşmesiyle oluşmuş /ñ/ sesinin korunması ve söz başında /y/ sesinin düşmesidir*. Eski Türkçe devrinden itibaren tarihî devirlere ait metinlerde de karşımıza çıkan */ñ/* sesi, Kars yerli ağızında yer yer kendini muhafaza edememiş olsa da Kars Azerileri ve Terekemeleri ağızında çoğunlukla muhafaza edilmiştir. (Ercilasun, 2002: 99). Bölge ağızında */ñ/* sesi *ilgi hālinde* “munuñ (AKD-45), kimiñ”; *2. tekil ve çoğul şahıs iyelik eklerinde* “eliñ, atıñız, tuyuñ ‘tüyün’ (DİAT-80)”; *fiillerin 2. şahıs çekimlerinde* “atladıñ, durørsuñuz”; *1. ve 2. tekil şahıs zamirlerinin yönelme hāl çekimlerinde* “maña / meñe (DİAT-74), saña / señe (DİAT-28)” ve *sözcük köklerinde* “soñra (DİAT-20), puñar (DİAT-157)” Eski Türkçedeki gibi kullanımını devam ettirmektedir. Eski Türkçe devrinden önce birleşmesi gerçekleşen */ng/ > /ñ/* sesinin “yengi (DİAT-56) ‘yeni’, yüngül (AKD-91) ‘hafif’, dingel- (AKD-78) > diñel- ‘ayakta dur-’” gibi bazı sözcük köklerinde ise birleşmeyerek kullanıldığı örneklerle de rastlamaktayız.

Akıcı yarı ünlü ön ses */y/sinin* Eski Türkçede dar ünlüler önünde eriyip düşmesi veya ilişmeye (prothese) uğraması ile */y/li* veya */y/siz* ikili kelimeler oluşturduğu bilinmektedir. Aynı durum Eski Anadolu Türkçesi kanalıyla Anadolu Ağızlarına da geçmiş ve yaygın */y/li* biçimler yanında pek çok */y/siz* biçimler de kullanılagelmiştir (Korkmaz, 1999: 162). Ön sesteki */y/* düşmeleri Kars ağızlarında çok yaygın olmamakla birlikte özellikle uca ‘yüce’, it- ‘yit-’, üz ‘yüz’, ilan ‘yılan’, il ‘yıl’, üreğim ‘yüreğim’, igirmi ‘yirmi’, ulduz/ıldız ‘yıldız’, igit ‘yiğit’ gibi bazı kelimelerde ve çoğunlukla da Azeri sahasına giren ağızlarda görülmektedir (Ergin, 2002: 135).

Ses hususiyetleri bakımından değineceğimiz son arkaik görünüm ise Kars Yerli ve Terekeme ağızlarında Kıpçak Türkçesinin tesiri ile ortaya çıkan ve daha çok dudak ünsüzlerinin etkisiyle meydana gelmekle birlikte benzeştirme, eski şekillerin korunması gibi sebeplerle de görülen *yuvarlaklaşma* hadisesidir. Çeşitli sebeplerle meydana gelmiş ve standart Türkiye Türkçesinin aksine Kars Yerli ve Terekeme ağızlarında yer yer yuvarlak ünlülü kullanılan “*avcu/oççu* ‘avcı’ (DİAT-77), *yalağuz* ‘yalnız’ (DİAT-19), *altun* ‘altın’ (KİA-88), *gözel* ‘güzel’ (DİAT-162), *tülkü* ‘tilki’ (DİAT-80),

dögül ‘değil’ (DİAT-21), *çevür-* ‘çevir-’ (DİAT-63), *bül-* ‘bil-’ (DİAT-62), *on-uçun* ‘onun için’ (DİAT-65), *ne-üçün* ‘niçin’ (DİAT-80), *öy* ‘ev’ (DİAT-70), *puçah* ‘bıçak’ (DİAT-70), *piloy* (AKD-37)/*pilov* ‘pilav’ (AKD-53) *dövlet* ‘devlet’ (DİAT-155), *yuvu* ‘yuva’ (AKD-32)” gibi bazı sözcüklerin düzlük-yuvarlaklık uyumuna aykırılığını bir yuvarlaklaşma hadisesinden ziyade Kıpçak Türkçesinin devamı olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. Bu yuvarlak ünlülü söyleyişleri sadece sözcük köklerinde değil aynı zamanda “söz *söylüm* (DİAT-20), *bilürüm* (KİA-89), ...*ölöydüm* (DİAT-49), *olmayunca* (DİAT-35)” gibi çeşitli eklerde veya eklerin bağlayıcı ünlülerinde de görmekteyiz. Türk dilinde açıklık derecelerini azaltma yönünde eğilim gösteren ünlüler, aynı zamanda yuvarlak seslerden düz-dar seslere geçiş eğilimi de gösterir. Türk dilinin bazı dönemlerinde bu yasaya aykırı fonetik değişiklikler yaşanmıştır. Burada görülen yuvarlaklaşmalar da aykırı bir değişim örneğidir. Bu durumun gerçekleşmesinin öncelikli nedeni dudak ünsüzleridir. Aynı zamanda komşu dil, lehçe ve ağızların tesirlerini de göz ardı etmemek gerekir.

Ses özellikleri dışında şekil özellikleri bakımından da tarihî lehçelerin izlerine fazlasıyla rastlanan Kars ili ağızlarında özellikle bazı eklerin kullanımı dikkati çekmektedir.

Eski Türkçe devrinden itibaren “...sabımın tüketi işidgıl... (KT G1) (Tekin, 2010: 20), ...yälme qarğu ädgüti urgıl... (T34 I/K-10) (Akar, 2020: 105)” örneklerinde görüldüğü üzere II. tekil şahıs emir kuvvetlendirme çekiminde görülen /-Gİl/ ekinin Türkçenin tarihî devirleriyle birlikte kullanımına devam edilirken, ekin -l > -n değişimi neticesinde Karahanlı devri eserlerinden Kutadgu Bilig’in Herat Nüshasında “-Gİn” biçimine de “işidgin, okıgin, kelgin” rastlanmaktadır (Mert, 2017: 188). Çağatay Türkçesi “bolgin, koygin, ötegin” (Argunşah, 2014: 173) ve Kıpçak Türkçesi “kétmegin, yatkın, turğun” (Argunşah ve Sağol Yüksekaya, 2016: 342) eserlerinde de /-Gİl/ biçimiyle birlikte emir kipinin II. tekil şahıs çekiminde kullanılan /-Gİn/ eki Kars Terekeme ve Azeri ağızlarında anlamı pekiştirmek ve kuvvetlendirmek için çoğunlukla /-ginen/ biçiminde görülen en önemli arkaik şekil unsurlarındandır. /-Gİn/ eki üzerine gelen /+En/¹ ekini inceleyen Osman Fikri Sertkaya ekin, Orta Türkçe metinlerinde şart ya da dilek-şart kipi II. teklik

¹ “+En” eki için bk. Muharrem Daşdemir, Anadolu Ağızlarında Çekimli Yapılarda Ortaya Çıkan /+(E)n/ Eki ve Buna Bağlı Ses Değişmeleri, A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 2008, S. 36, s. 1-16.

şahıs çekiminden sonra /-sE+nġ+En/, bütün tarihî lehçelerde /-(İ)P/ zarf-fiil ekinden sonra /-(İ)P+En/ ve Azeri Türkçesi emir II. şahıs kuvvetlendirme eki /-GĪn/ ile birlikte /-GĪn+En/ biçiminde olmak üzere üç türlü kullanımını tespit etmiştir (Daşdemir, 2008: 10-11). Tarihî Türk lehçelerinde görülen /-GĪn/ eki üzerine anlamı kuvvetlendirmek ve pekiştirmek üzere getirilen /+En/ ekiyle birlikte kullanılarak /-ginen/ biçiminde “...o gızdarı **alginen** oğullarına... (AKD-27), Sen emir **verginen** oğullarına... (AKD-28), ...on degge **yatginen**... (AKD-30), ...hesabı düzgün gör**ginen** (AKD-68), ...geti gel**ginen** (DİAT-33)” Kars ili ağızlarında görülen ekin; “Hazır **olginan** (DİAT-28), ...çalış**ginan** hırda hırda... (AKD-49), ...bir pusla yaz**ginan** (DİAT-45), Tek meni götü**günen**... (DİAT-43), ...ben diyim dinney**inen**. (AKD-70), ...şeherin gızlarını toplay**ınan** (AKD-28), ...sen **denen** göcam evde yoġ... (AKD-115)” örneklerindeki gibi çeşitli ses ve şekil değişimleri neticesinde ortaya çıkmış olan “/-ginan/, /-günen/, /-yĪnAn/, /-nen/” biçimleri de görülmektedir.

Eski Anadolu Türkçesi devrinde görülen ancak bugün standart Türkiye Türkçesinde kullanımdan düşmüş olan dönemin karakteristik zarf-fiil eklerinden /-uban/ eki ve bu ekin düz-dar ünlülü biçimi /-iban/ “Duam budu şad **oluban** gülmesi (AKD-88), Ayva kimi **sarariban** solmuşam (KAIT-117/2)”¹; Karahanlı, Harezmi, Çağatay ve Eski Anadolu Türkçesi devirlerinde rastladığımız emir I. tekil kişi /A+y(ġ)+In/ ¹ > /-eyin/ eki “**Götüreyin** göğuşa, atına **bindiriyin**... (AKD-62)”¹; Oğuz Türkçesinin etkisi ile zamirin eklediği (Argunşah, 2014: 167) Çağatay devrinde geniş zaman I. tekil şahıs olumsuz çekimi için kullanılan /-mAzAm/ (Argunşah, 2014: 167) eki veyahut da ekin /-mAnAm/, /-mArAm/ biçimleri “**Ah dolu kaldı aşk badesi içmezem** (KAIT-299), **Ben sırrımı yad ellere açmazam** (KAIT-299), ...sen gelmemiş ad **goşdurmazam** (DİAT-21) Gebilden unutm**anam** (DİAT-157), ...men dilden diyem**menem**... (AKD-80), ...men ġapıyı açam**maram** (AKD-115)”¹; Karahanlı devrinden itibaren Çağatay, Harezmi, Kıpçak ve Eski Anadolu Türkçesi devirlerinde olmak üzere hem Oğuz lehçesinde hem de Doġu lehçelerinde görülen belirtme hâl eki /+n+Ø/ “Telli bürünce**gin**+Ø çalmış beline (DİAT-161), ...ben senin hesabın**+Ø** veririm (DİAT-147), Al işli**gin**+Ø ekleme (DİAT-167) nadiren de olsa kullanımına rastladığımız arkaik şekil özellikleri olarak Kars ağızlarında devam ettirilmektedir. Ayrıca

¹ A+y(ġ)+In eki için bk. Mehmet Cihat Üstün, Erzincan Ağızında Görülen “-(y)AġIn” Eki Hakkında, Diyalektolog Ağız Araştırmaları Dergisi, 2012, S. 4, s. 79-87.

Kars ili ağızlarında “Letif Şah’nan *yemehlerni* yediler... (AKD-82), Bu götdü *altınarnı* (AKD-114), ...gendi *çadımi* vurdi (DİAT-64)” gibi örneklerde karşımıza çıkan **/+nI/** yapısı her ne kadar tarihî lehçelerde gördüğümüz belirtme hâl eki **/+nI/**yı bize anımsatsa da bu yapının 3. tekil şahıs iyelik eki olan orta hece dar ünlüsü “I”nın düşmesi neticesinde zamir n’si ve belirtme hâl eki **/+I/**nın kalması ile ortaya çıktığını düşünmek daha doğru olacaktır.

Eski Anadolu Türkçesinde anlatılan geçmiş zamandan biraz farklı olarak, geçmişte ortaya çıktığı bildirilen hareketle ilgili kesin hüküm veren “/-Up dUrUr/ veya /-UpdUr/” yapısı (Köktekin, 2008: 118) “/-UpdUr/, /-IpdIr/” biçimleriyle hem Oğuz lehçesinde hem de Çağatay, Harezmi, Kıpçak lehçelerinde görülürken özellikle Kars Azerileri ağızında “/-UpdUr/, /-IpdIr/” biçimlerinden farklı olarak “p > f” değişimi ve sonda “-r” düşmesi ile “/-IpdIr/ > /-IfdIr/ > /-IfdI/” biçimleriyle de kullanılmaktadır: Dostlar ağlar düşmanlarım gülüpdür (DİAT-171), Señe ne oluftur. (DİAT-28), ...ğırhlar elinnen bade içifdi (AKD-64), ... nası olsa ejderha ölüfdü. (AKD-38).

Son olarak şekil özellikleri bakımından örneğine rastladığımız diğer bir arkaik ek ise Eski Türkçe devrinde kullanılan ve Eski Anadolu Türkçesi devrinden itibaren ek başındaki /g/nin düşmesi neticesinde “/-IcI/, /-UcU/” olarak devam ettirilen fiilden isim yapma eki “/-gUçI/”dır: “...emir verdi padişah üzgüçüler, dalğıçılar indiki kimi motor mu var-ıdı? (AKD-79)”. Bu ekin Eski Türkçede fiilden isim yapma eki “/-ğ/, /-g/, /-ğu/, /-gü/” ile isimden isim yapma eki “/-çI/”dan yani “/-(I)ğçI/” yapısından geldiği düşünülmektedir (Ergin, 1999: 191).

SONUÇ

Kars ağızında tarihî Türk lehçelerinin izlerine dair tespit ettiğimiz ses ve şekil özellikleri bakımından arkaik unsurlar aynı zamanda yüzyıllar boyu yörede ortaya çıkmış olan kültür birikiminin ve dilin zenginliğinin bir yansımasıdır. Bu doğrultuda incelemeye esas aldığımız ses ve şekil özelliklerini gösteren çeşitli arkaik unsurlar, Kars ağızına kaynaklık eden tarihî lehçeleri de bizlere göstermektedir. Tarihî Türk lehçelerinin izlerini gösteren özelliklerin kayıt altına alınarak bu zenginliğin devam ettirilmesi dil tarihimiz açısından büyük önem arz etmektedir. Tabii olarak tarihî Türk lehçelerinde görülen ve Kars ağızında da kullanımlarına rastladığımız arkaik ses ve şekil özellikleri çalışmamızda değindiğimiz tespitlerden ibaret değildir.

Kars ili ağızları ile alakalı çeşitli derleme metinlerinden hareketle tespit edilen ses ve şekil özellikleri Kars ağızlarının hem Oğuz lehçesinin hem de Doğu Türk lehçeleri ile Kıpçak lehçesinin izlerini belirgin bir şekilde taşıdığını göstermektedir. Tarihî lehçelere dair tespit edilen ses özelliklerine bakıldığında söz başında /k/ “keç-, kölge, köçür-, köyçek” ve /t/ tüş-, töh-, tüşün-, tüşür-” seslerinin korunması; **d > z** kağıd > kağız, murad > muraz, **p > f** “ölüfdü, içifdi, oluftur, tof-, tafşır-“ gibi ses değişimleri; **b > m** nazal benzeşmesiyle ortaya çıkan ses değişimi “men, min, muñu, min-“; /ñ/ sesinin korunması “munuñ, eliñ, atıñız, durõrsuñuz, meñe/maña, puñar” Türkçenin ünsüz seslerinin doğal eğilimi olan açıklık derecesini arttırma yönlü olup süreksiz seslerden sürekli seslere doğru ana dilin ses özelliklerini koruma yönünde bir tutum sergilediğini göstermektedir. Yine Türk dilinin bazı dönemlerinde, açıklık derecelerini azaltma ve yuvarlak seslerden düz-dar seslere geçiş eğilimi gösteren ünlülerin bu fonetik değişikliklere aykırılık göstermesi ile özellikle Kars Yerli ve Terekeme ağızlarında bazı sözcük köklerinde “avcu, yalağuz, tülkü, döğül, on-uçun, öy, puçah” ve çeşitli eklerin bağlayıcı ünlülerinde Kıpçak Türkçesinin ve dudak ünsüzlerinin etkisiyle yuvarlaklaşmanın devam ettirilmesi başlıca arkaik ses özellikleri olarak dikkati çekmektedir.

Şekil özelliklerinde ise çeşitli ses ve biçim değişikliğine uğrayarak veya hiçbir değişikliğe uğramadan tarihî lehçelerdeki gibi kullanımlarına devam edilen ekler görülmektedir. İlk kez Eski Türkçe devrinde “/-GİL/” biçimiyle görülen ve Türkiye Türkçesi ağızlarında da çekimli fiillerin yanında anlamı pekiştirmek ve kuvvetlendirmek için kullanılan “/-GİL/ > /-GİN/” ekinin Kars’ta Terekeme ve Azeri ağızlarında emir kipinin II. tekil şahıs çekiminde “/-gInAn/, /-günen/, /-yInAn/, /-nen/” biçimlerinde kullanılması; Eski Anadolu Türkçesi devrinin karakteristik zarf-fiil eklerinden “/-uban/” “oluban” ekinin ve bu ekin düz-dar ünlülü “/-ıban/” “sararıban” biçiminin kullanılması; emir I. tekil kişide “/-eyin/” “götüreyin” ekinin kullanılması; geniş zaman I. tekil şahıs olumsuz çekimi için kullanılan “/-mAzAm/” eki “içmezem, açmazam” ve bu ekin “/-mAnAm/, /-mArAm/” “unutmanam, diyemmenem” biçimlerinin kullanılması; hem Oğuz lehçesinde hem de Doğu Grubu lehçelerinde görülen belirtme hâli “/+n+Ø/” “bürüncegin+Ø, işliğin+Ø” eki; kesin geçmiş zaman için kullanılan “/-UpdUr/, /-İpdIr/ > /-İfdIr > /-İfdI/” “gülüpdür, oluftur, içifdi, ölüfdü” yapısı; Eski Türkçe devrinde “/-gUçI/” “üzgüçüler, dalgıçılar” biçimiyle kullanılan ve Eski Anadolu Türkçesi devrinden itibaren /g/nin düşmesi neticesinde “/-IcI/, /-UcU/” olarak devam

ettirilen fiilden isim yapım eki Kars ağızını Eski Türkçeye ve diğer Türk lehçelerine yakınlaştıran tespit ettiğimiz belli şekil özellikleridir.

KAYNAKÇA

- Akar, A. (2018). *Oğuzların Dili Eski Anadolu Türkçesine Giriş*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Akar, A. (2020). *Bilge Tonyukuk Yazıtı*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Argunşah, M. (2014). *Çağatay Türkçesi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Argunşah, M., Sağol Yüksekaya, Gülden. (2016). *Karahanlıca-Harezmece- Kıpçakça Dersleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Ata, A. (2016). *Çağatay Türkçesinin İlk Devresi: Harezme-Altın Ordu Türkçesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi.
- Buran, A. (1996). *Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Caferoğlu, A. (1995). *Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar: Kars, Erzurum, Çoruh İlbaylıkları Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Caferoğlu, A. (1993). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Çağbayır, Y. (2017). *Ötüken Türkçe Sözlük*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Daşdemir, M. (2008). *Anadolu Ağızlarında Çekimli Yapılarda Ortaya Çıkan /+(E)n/ Eki ve Buna Bağlı Ses Değişmeleri*. A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi. S. 36. s. 1-16.
- Demir, N. (2019). *Türkçe Ses ve Biçim Bilgisi*. Ankara: Altınordu Yayınları.
- Derleme Sözlüğü*. (2009). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Efendioğlu, S. (2019). *Mevlânâ Lutfî Gül ü Nevruz*. Erzurum: Eser Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2002). *Kars İli Ağızları, Ses Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, M. (1999). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Gemalmaz, E. (2010). *Türkçenin Derin Yapısı*, Yayına Haz. Cengiz Alyılmaz, Osman Mert, Ankara: Belen Yayıncılık.
- Gülensoy, T. (2007). *Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Gülsevin, G. (2015). *Arkaik-Periferik Kavramı ve Bu Kavramın Tarihi Batı Rumeli Türkçesi Ağızlarının Tespitindeki Önemi*. The Journal of Academic Social Science Studies, Number: 32 , p. 1-12, Winter III.
- Günşen, A. (2019). *Kırşehir ve Yöresi Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karamanlıoğlu, A. F. (1968). *Nehcü'l-Feradis'in Dil Hususiyetleri I*. Türk Dili ve Edebiyatları Dergisi. S. 16. s. 55-72.
- Korkmaz, Z. (2005). *Anadolu Ağızlarının Etnik Yapı ile İlişkisi Sorunu*. Türk Dili Üzerine Araştırmalar. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1999). *Türk Dilinin Eski Kültür Mirasının Anadolu Ağızlarındaki Devamı*. Ankara: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten.
- Korkmaz, Z. (2010). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Köktekin, K. (2008). *Eski Anadolu Türkçesi*. Erzurum: Fenomen Yayınları.
- Mert, A. (2017). *Kutadgu Bilig Nüshalarının Eskicilik Açısından Karşılaştırılması*. Bilig. Sayı 80, 179-215.
- Olçay, S., Ercilasun, A. B. ve Aslan, E. (1998). *Arpaçay Köylerinden Derlemeler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özkan, M. (2009). *Türkiye Türkçesi Ses ve Yazım Bilgisi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Paçacıoğlu, B. (2016). VIII.-XVI. Yüzyıllar Arasında Sözcük Dağarcığı. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Tekin, T. (2016). *Orhun Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (2010). *Orhun Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Turhan, S. Şahin, S. ve Şimşek, G. (2010). *Kars-Ardahan-Iğdır Türküleri ve Oyun Havaları*. Ankara: Kültür Ajans Yayınları.
- Türkçe Sözlük* (11. Baskı). (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Üstüner, A. (2000). *Anadolu Ağızlarında Sıfat-fil Ekleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Üstün, M. C. (2012). *Erzincan Ağzında Görülen “-(y)AğIn” Eki Hakkında*. Diyalektolog Ağız Araştırmaları Dergisi. S. 4.

Андатпа

Ғасырлар бойы әртүрлі түрік тайпаларының қонысына айналған Карс провинциясының тарихи тамыры тереңде жатыр. Карс қаласының қазіргі халқын құрайтын адамдар бұл жерлерге әртүрлі тарихи оқиғалардың нәтижесінде және әр уақытта келіп қоныстанған. Уақыт өте келе барлық Анадолы диалектілері сияқты Карс провинциясының диалектілері де зерттеуші ғалымдардың назарын өзіне аударды. Көне түрік және тарихи түркі диалектілеріндегі мәтіндерде кездесетін архаикалық элементтер уақыт өте келе қолданыстан шығып қалған немесе белгілі аймақтық диалекті топтарымен шектелген. Бұл зерттеуде шығыс тобындағы диалектілердің бірі Карс диалектісіндегі ескі түрік тілі мен тарихи түрік диалектілерінің фонетикалық және морфологиялық ерекшеліктеріне назар аударылды. Карс диалектілері бойынша жасалған зерттеулер негізінде әртүрлі фонетикалық және морфологиялық ерекшеліктерді анықтадық, онда батыс тобының, шығыс тобының және солтүстік диалектілер тобының ықпалы байқалды, сондай-ақ күнделікті өмірде қолданылатын диалект ерекшеліктерін, оның ішінде тарихи диалектілерде қолданылуын нақты дәлелдермен көрсетуге тырыстық. Осы тұрғыдан, Карс диалектілеріне қарасақ, “д > ғ, п > ф, б > м” сияқты Түрік тілінде дауыссыз дыбыстардың табиғи бейімділігі болып табылатын айқындық дәрежесін арттыру бағытында созылыңқы емес дыбыстардан созылыңқы дыбыстарға қарай ауысқан архаикалық дыбыс ерекшеліктері; “+n+Ø, gUçI” сияқты кейбір жұрнақтардың тарихи кезеңдердегідей қолданылуымен қатар одан басқа “-Gĭn > ġinAn, ġĭnen, yĭnAn, nen; mAzAm > mAnAm, mArAm; IpdIr > IfdIr > Ifdl” сияқты кейбір жұрнақтардың әр түрлі қолданылуымен архаикалық пішін ерекшеліктері жалғасатыны байқалады.

Кілт сөздер: Анадолы диалектілері, Карс, дыбыс ерекшеліктері, пішін ерекшеліктері, архаикалық

(Алпер БАХТИЯРОҒЛУ. КАРС ДИАЛЕКТІСİNДЕГІ ДЫБЫС ЖӘНЕ ПІШІН ТҰРҒЫСЫНАН АРХАИКАЛЫҚ ЭЛЕМЕНТТЕР)

Аннотация

Диалекты провинции Карс привлекают внимание исследователей, так как с точки зрения истории и культуры множество архаичных элементов имеют глубокие корни. Данные элементы, испытывая влияние диалектов других тюркских племен, продолжают использоваться в настоящее время. Эти архаические элементы, с которыми мы

сталкиваемся в текстах на старотурецких и древнетюркских диалектах, со временем вышли из употребления или были ограничены региональными диалектными группами. В данном исследовании подчеркиваются отражения древнетюркских и исторических тюркских диалектов с точки зрения фонетических и морфологических особенностей в карских диалектах, одном из диалектов восточной группы. Различные фонетические и морфологические особенности, выявленные нами на основе компиляционных исследований по карским диалектам, в которых прослеживается влияние западной группы, восточной группы и северной группы диалектов, а также диалектные особенности, употребляемые в повседневной жизни пытались показать со свидетелями, включив их использование в исторических диалектах. С данной точки зрения, в карских диалектах архаичные звуковые особенности с переходом от прерывистых звуков к непрерывным звукам в сторону увеличения степени ясности являются естественной тенденцией согласных звуков тюркского языка, таких как “d > ÷, p > f, b > m”. Некоторые суффиксы, такие как “+n+Ø, -gUçl” используются именно так, как они были в исторические периоды, а также “-Gĭn > ğinAn, ğünen, yĭnAn, nen; mAzAm > mAnAm, mArAm”. Некоторые суффиксы, такие как “-İpdİr > -İfdİr > -İfdİ”, продолжают использовать свои архаичные черты формы с различным использованием.

Ключевые слова: Анатолийские диалекты, карс, свойства звука, свойства морфемы, архаика

(Алпер БАХТИЯРОĞЛУ. АРХАИЧЕСКИЕ ЭЛЕМЕНТЫ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ФОНЕТИКИ И МОРФОЛОГИИ В КАРСКОМ ДИАЛЕКТЕ)

Yazar Katkı Oranı (Author Contributions): Alper BAHTIYAROĞLU (%100)

Yazarların Etik Sorumlulukları (Ethical Responsibilities of Authors): Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Çatışması (Conflicts of Interest): Çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

İntihal Denetimi (Plagiarism Checking): Bu çalışma intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir.
